
PŘÍPAD NEJVĚTŠÍHO Z PIEROTŮ FRANTIŠKA KOŽÍKA

MARTIN LUKÁŠ

THE CASE OF NEJVĚTŠÍ Z PIEROTŮ BY FRANTIŠEK KOŽÍK

The paper is a case study on popular Czech biographical novel *Největší z Pierotů* by František Kožík published in 1939. After a concise context overview and a brief characterization of the novel, the study focuses on how the novel was received by the critics and what promotional strategy its publisher adopted, showing what was and what was not considered literary value in the Protectorate of Bohemia and Moravia.

Keywords: *Největší z Pierotů*, Jean Gaspard Deburau, František Kožík, Czech biographical novel, polemic

GENEZE ROMÁNU

Když na konci roku 1939 slavil třicetiletý František Kožík úspěch s románem *Největší z Pierotů*, byl u nás životopisný román, varianta románu historického, považován kritikou většinou za módní, umělecky pokleslý žánr, k němuž se autoři uchylují z „nedostatku jejich vlastních životních poznatků[,] resp. z nedostatku schopnosti těžít intenzivně z vlastního vidění světa“ (Polák 1941: 15). V napsání životopisného románu byl nezřídka spatřován postranní úmysl. Autorům byla vytýkána skandalizace portrétované osobnosti, vyvolaná líčením (smyšlených) okolností jejího milostného či intimního života, nebo ideologická tendence tlumočená jejím dílem či životní praxí. Co vadilo kritikům především, byla nepůvodnost námětů, zkreslování historických reálií a riziko nevhodného, nepřikladného působení na čtenáře. Co naopak přitahovalo čtenáře, bylo vědomí, že příběh, který čtou, se opravdu stal, resp. stát mohl, třebaže je plodem autorovy fabulace. Jaroslav Nečas dokonce čtenářům podsouval, že je škodolibá účast na životě slavných těš: „Průměrný, řekněme raději podprůměrný člověk,

nalézá tu vítané ospravedlnění své pozemské malosti a mravní nemohoucnosti, svých občanských a lidských nectností. Čte tato díla, poněvadž utěšují jeho neklidné svědomí.“ (1940–1941: 520)

Česká literární kritika se vůči životopisným románům stavěla nedůvěřivě už od roku 1934, kdy u nás vyšla první původní díla tohoto žánru, román *Hlavou proti zdi* Vladimíra Drnáka a *Mikuláš Dačický z Heslova* Jaroslava Humbergera. Na počátku čtyřicátých let se objevila tvrzení, že žánr biografické prózy se u nás přežil a je na ústupu (Černý 1939; Polák 1940), že mu holdují druhořadí autoři, kteří jej neumí povznést na vyšší uměleckou úroveň (Polák 1941). Konzervativně založená kritika kladla na žánr morální nároky a chtěla, aby románové životopisy zušlechťovaly a vychovávaly. Upřednostňovala proto vědecké monografie nepřikrášlující životní peripetie a dbající na ověřitelná fakta. Kritikové sledující vývoj moderního románu zase žánr odsuzovali pro nedostatečné umělecké kvality a vykazovali jej do oblasti zábavné četby, kde se barvotisková, sentimentální stylizace životopisu slavných dobře uplatnila. Žádná z obvyklých výtek popularitu životopisných románů neoslabila, čtenářsky atraktivní zůstaly po celou dobu protektorátu a těšily se štědré nakladatelské podpoře.

Na myšlenku napsat životopis francouzského mima českého původu Jeana Gasparda Deburaua (Jana Kašpara „Dvořáka“) připadl František Kožík za studií v Brně, kde se s námětem náhodně seznámil prostřednictvím expresionistické hry Melchiora Vischera *Deburau* (Kožík 1939c: 104; Rutte 1939b: 215).⁽¹⁾ Dva roky se obíral přípravami, studoval dostupné prameny a vykonal dvě cesty do Paříže, Debureauova působiště. Z druhé návštěvy francouzské metropole se vrátil předčasně po vyhlášení všeobecné mobilizace 23. září 1938. Román začal psát po mnichovské dohodě a během dvou (uvádí také tři) měsíců jej dokončil. Od počátku román psal se záměrem přihlásit jej do anonymní české románové soutěže, vypsané v červenci 1938 Evropským

1 Jiří Sedlák přišel s domněnkou, že k zpracování námětu mohl Kožíka nepřímo podnítit Jiří Mahen. Sedlák cituje z dopisu Mahenovy manželky Karly: „Co se F. Kožíka týká, vím jen, že Mahen velmi chtěl psát a prostudoval si celý životopis Čecha – slavného pařížského pierota [...] a sám na to neměl čas, vím, že nabádal v novinách spisovatele, aby se toho ujali a knihu o něm napsali[,] a Kožík se toho opravdu ujal a ta kniha ho proslavila. Mahen z toho měl radost.“ (Sedlák 1998: 4)

literárním klubem ve spolupráci s nakladatelstvím Fr. Borového v rámci Světové románové soutěže; termín odevzdání rukopisů byl prodloužen do konce ledna 1939. V poválečných komentářích Kožík souvislosti mezi románem, jeho napsáním a dobovou situací opakovaně zdůrazňoval. Měly to být právě mnichovské události, co posílilo jeho záměr napsat „knihu o komediantovi, který hrál dělníkům, nádenicím a dětem z předměstského bulváru, o komediantovi, jehož Musou byl lid“ (Kožík 1954: 444); „Cítil jsem tenkrát skoro jako povinnost vypravovat českým čtenářům o slavném francouzském herci, který byl původem Čech“ (Kožík 1961: 108).

Výsledky románové soutěže byly vyhlášeny 3. září 1939. Porota ve složení Josef Hora, Jan Mukařovský a Albert Pražák udělila Kožíkovi za rukopis *Největšího z Pierotů* první cenu.⁽²⁾ Román vyšel ve dvou svazcích v říjnu a listopadu 1939 za doprovodu reklamní kampaně Evropského literárního klubu coby jeho vydavatele. O nebývalém čtenářském úspěchu *Největšího z Pierotů* svědčilo, že se jej za pět měsíců prodalo 40 000 výtisků. Jen do konce roku 1939 vyšel román v sedmi vydáních (od druhého vydání vycházel v jediném svazku u Fr. Borového) a respondenti dvanáctého ročníku ankety *Lidových novin* (1939) jej označili za nejzajímavější knihu roku. V roce 1940 vyšel román ještě třikrát, prvním poválečným vydáním bylo vydání jedenácté z roku 1948.

ROMÁN

Románový příběh zakladatele moderní pantomimy je vyprávěn chronologicky od dětství stráveného na Kolínsku, přes obtížné herecké začátky v Paříži a slavnou éru Théâtre des Funambules, kde Deburau ztělesnil melancholickou postavu pierota, až po osamělou smrt zapomenutého umělce. Okolnosti mimova života Kožík vyličil částečně v souladu s historickými prameny, částečně podle své básnické licence. Převzal přitom, a spolu s ním i většina

2 Druhou cenu obdržel Zdeněk Němeček za román *Ďábel mluví španělsky*, jehož děj se odehrává za španělské občanské války; třetí cenu Miloslav Fábera za dobrodružný román *Neklidná hranice* líčící osud skupiny Čechů bojujících v závěru první světové války na mongolsko-sibiřské hranici. Porota mimo jiné upozornila na romány *Dřevěná lžice* Jiřího Weila a *Odkaz* Milady Součkové.

recenzentů, historické omyly plynoucí z nedostatečné dobové znalosti Debureauva osudu.³⁾ V interpretaci mimovy životní cesty proměnil Kožík kauzalitu i smysl událostí a položil důraz na dramatické situace a smyšlená setkání s historickými postavami (např. Napoleon Bonaparte, Victor Hugo či Aloysius Bertrand). Docílil tak melodramatického účinku a posílil tragické tóny románového příběhu. Postavu Debureaua vykreslil jako politováníhodného chudáka, který celoživotně snáší křivdy osudu i druhých a jen těžce se probíjí z chudoby k zasloužené slávě. Zároveň poněkud ahistoricky schematizoval dobový společenský zápas lidových vrstev proti buržoazii, šlechtě a králi, čímž takřka mytizoval chudobu svých postav a neproblematicky spojil bídu s ušlechtilostí a citem pro spravedlnost. Nepřilíši ústrojně tak spojil snahu o plastické vyličení dějinných událostí a společensko-politické atmosféry Paříže počátku devatenáctého století se záměrem osvětlit inspirace a motivace Debureauovy umělecké tvorby.

Opakovaně je v románu zdůrazňován Debureauův český původ, jemuž mim v Kožíkově podání vděčí za pevnou vůli, tvrdohlavost a hrdost, se kterou nese svůj úděl. Obdobně autor vyzdvihl mimovo sociální cítění a bezmeznou lásku k lidem, zejména těm poníženým. Ve svém soucitu s druhými Debureau nezakolísá, ani když jej opakovaně zradí manželka i milenka (Dumasova dáma s kaméliemi)⁴⁾, ani když musí podstoupit soudní proces, při kterém je obžalován z neúmyslného zabití člověka a který předčasně ukončí jeho kariéru i život. Jakkoli byla Kožíkova volba umělce českého původu záměrná, představuje mimovo vlastenectví v románu spíše romantickou rekvizitu. Debureau má o svém češtví zkreslené, idealizované představy, jeho přitakání všemu českému působí i v rámci dobových možností a projevů sounáležitosti s národem plakátově a nepřesvědčivě. Srovnej následující úryvky z kapitoly „Janinova kniha“:

3 Po válce bylo například zjištěno, že Debureau byl Francouzem po otci, nikoli po matce, tedy že jeho počestlé jméno Dvořák je fikcí literární tradice.

4 Debureau vzplane krátkým, zpočátku opětovaným, později zrazeným milostným citem k Marii Duplessisové, pařížské kurtizáně, která se stala předobrazem titulní postavy Dumasova autobiografického románu *Dáma s kaméliemi* (1848). Od jedenáctého vydání románu (1948) Kožík tento historicky nepřekážný motiv vypustil.

„Můj národ je zbožný. Vzpomínám si na kostely. Má se proč modlit. A nepláče-li s ostatními, tedy jenom proto, že už sám všechny slzy vyplakal. [...] Pro ztracenou svobodu, pro ztracenou víru. Všichni Češi, s nimiž jsem se setkal, to říkali. [...] Můj národ nemá nic společného s cikány. A netáhne žádnou káru s místa na místo. Jsou to rolníci. Můj národ [...] je asi jako Poláci. Žádá svobodu. Není svoboden. Je v Rakousku. Ale lidé tam mluví česky, ne německy! Jsou Slované!“ (Kožík 1939b: 207)

Největšího z Pierotů, ale i ostatní své knihy publikované v letech protektorátu, Kožík pro pozdější vydání prepisoval, především se snažil potlačit sentimentální tón vyprávění a uvést na pravou míru historické nepřesnosti s ohledem na postup bádání o Debureauově životě. V komentářích k přepracovaným vydáním i v pozdějších *Vzpomínkách* (1995: 50, 75–76) tvrdil, že románem zamýšlel vyjádřit své osobní rozčarování z pomnichovské doby a následné okupace. Ani cenzurní zásahy, ostatně nepřiliš rozsáhlé, ani vlastní obsah knihy, ba ani vnější okolnosti jejího vzniku – Kožík s oblibou obesílal literární soutěže – jeho výroky příliš nepotvrzují. Pro první poválečné, jedenácté vydání (1948) Kožík román upravil stylisticky i z hlediska historické fakticity, následující vydání (1954) „přepsal úplně“ (Kožík 1955: 84). Jak sám vysvětlil, některá zjištění historiků jeho původní fabulaci potvrdila, jiná ji vyvrátila.⁵ Pro třinácté vydání Kožík ještě jednou zvažoval, že text románu přizpůsobí novým zjištěním, nakonec ale vydání z roku 1954 zůstalo vydáním poslední ruky (pro srovnání jednotlivých verzí románu viz Hrabák 1984: 47–56).

Vydání první bylo opatřeno doslovem Miroslava Rutteho, který román zasadil do řady českých ohlasů (před Kožíkem o Debureauovi psali Josef Kajetán

5 Kožík ve svém článku (1955) jmenuje knihu Tristana Rémyho *Jean Gaspard Debureau* (1954), která vyšla roku 1960 česky pod titulem *Jan Kašpar Debureau*. Předmluvu ke knize napsal herec a mim Jean Louis Barrault, který Debauraua ztvárnil ve filmu *Les Enfants du Paradis* (Děti ráje; 1945). Rémyho zjištění opřené o dobové prameny Kožík konfrontuje se svými někdejšími poznatky, které do románu promítl. Připouští například, jak bylo výše zmíněno, že Debureau měl ve skutečnosti francouzského otce a českou matku. Naproti tomu jindy „daly nové prameny až ku podivu přesně za pravdu tehdejší autorově myšlence; dal jsem na př. Kašparově matce odejít z domova po otcově smrti – a notářský dopis, který jsem dostal z Paříže, obsahuje přesně též záznam“ (Kožík 1955: 84; zde viz také několik dalších dokladů „správnosti“ Kožíkovy fabulace).

Tyl, Jan Neruda nebo Egon Erwin Kisch) a doplnil mimův životopis dalšími podrobnostmi. Rutte zopakoval Kožíkovo ahistorické románové přirovnání Deburaua k Charliemu Chaplinovi či Haroldu Lloydovi a mezi dědice jeho umění připojil Vlastu Buriana. V parafrázích děje se Rutte přidržel portrétu mima, jak jej zobrazil Kožík, třebaže upozornil na několik významnějších odchýlení románu od historické pravdy. S odvoláním na Goethův životopisný koncept „pravdy a básně“ uzavřel posouzení knihy smířlivě ve prospěch „básně“ s výmluvným konstatováním, že *Největší z Pierotů* „není jen dobásněn, ale i přebásněn a vybásněn“ (Rutte 1939a: 316). V kontextu dobové kritiky lze Rutteho doslov počítat mezi vstřícná hodnocení Kožíkova románu.⁽⁶⁾

REKLAMNÍ KAMPAŇ

Evropský literární klub vítěze soutěže i jeho román náležitě a soustavně propagoval ve svém měsíčníku *ELK*. *Největší z Pierotů* byl opakovaně ohlašován a jeho vydání nakladatel rozdělil do dvou svazků, což respektovalo autorovo členění románu na dva díly. Z hlediska vyprávění umocňovalo toto rozdělení napětí příběhu, z hlediska nakladatelské strategie zavazovalo čtenáře k odběru druhého svazku a probouzelo jejich zvědavost stran toho, jak bude Deburauův osud završen. O popsanych účincích svědčí uveřejněné úryvky z nadšených dopisů čtenářů, doplněné několika kladnými kritickými ohlasy z tisku (srov. [nepodepsáno] 1939f: 15).

Postupně byla v *ELKu* otištěna celá řada textů, jejichž autorem či tématem byl František Kožík. Objevily se jeho básně, zprávy o tom, na čem pracuje a co chystá k vydání, či informace o připravovaných nebo už realizovaných překladech *Pierota*, které byly součástí podmínek románové soutěže. Mimochodem, jak vyšlo najevo až po válce, v autorském medailonu newyorského vydání z roku 1940 situoval nakladatel (Farrar & Rinehart) Kožíka na frontu po bok spojeneckých jednotek ve Francii s tvrzením, že autor neměl možnost svůj román v rodném jazyce vydat (Demetz 2010: 148).

6 V polemice s Václavem Černým (viz dále) vznáší Kožík poněkud překvapivě proti některým Rutteho tvrzením obsaženým v doslovu námitky, lze tedy předpokládat, že nad jeho podobou a zařazením do knihy neměl kontrolu.

Obdivným medailonem představil Kožíka v *ELKu* jeho blízký spolupracovník a přítel Bohumír Polách, autora vyličil jako příkladnou renesanční osobnost a „fanatik[a] práce“ (Polách 1939: 1). Medailon byl otištěn na prvních dvou stranách říjnového čísla *ELKu* paralelně s „Úvodníkem neliterárním“, jehož pisatel vybízí čtenáře, aby zachovali přízeň měsíčníku i vydavatelství. Podrobně líčí, co obnáší výroba knihy, a vyjadřuje obavy, zda bude moci *ELK* dosavadní úroveň a frekvenci vydávání knih udržet. Morálně založená výzva ke čtenáři „v dobách nejtěžších, kdy je třeba vzájemné solidarity a semknutí všech duchovních i fysických sil“ ([nepodepsáno] 1939b: 2), je zde nepokrytě využita k zajištění ekonomického chodu vydavatelství.

K vlastní koncepci Debureauova životopisu se Kožík vyjádřil v rozhovoru otištěném v listopadovém čísle *ELKu*, k jeho osobě i románu ale směřovaly také články o jiných autorech. Když bylo například ohlášeno vydání knihy esejí *Mohyly s vavřínem* (1939) Miroslava Rutteho, psal o něm *ELK* zejména jako o autorovi doslovu k *Největšímu z Pierotů*. Obdobně byla do explicitní souvislosti s Kožíkovým románem uváděna rozhlasová hra *Císař a paňáca* (1939) Miloše Hlávky, který rovněž, byť odlišně, debureauovský námět zpracoval. Jednotlivé texty, svou povahou reklamní, byly často doprovázeny fotografiemi Kožíka či kresbami pierota. K zmiňovanému Poláchovu medailonu byla například připojena rytina „Kolína nad Labem“ z doby, kdy se tam Debureau narodil.

Ekonomicky orientovaná reklamní kampaň *ELKu* byla jako „autoritativní matení pojmů“ interpretována už dobovou kritikou, jmenovitě Karlem Polákem, který tvůrce i vydavatele životopisných románů – za příklad mu posloužil právě Kožíkův *Pierot* – obvinil z vytváření falešných kulturních hodnot:

„[T]y první světové ceny a ten reklamní hluk, s kterým se jich potom využije k propagaci naší slovesné kultury, jsou ovšem jakousi legitimací jak pro autory a jejich nakladatele, tak pro čtenářské snoby a naivní důvěřivce, kteří se dávají takovými pokyny vést z nedostatku vlastního vyhraněného vkusu i příslušného vzdělání. Zdá se, že tu propadli i ti nejodpovědnější těžkému kulturnímu sebeklamu v době, která si žádá opravdu neobyčejné odpovědnosti osobní i hromadné.“ (Polák 1941: 29)

KRITICKÝ OHLAS

Vydání *Největšího z Pierotů* doprovázela zprvu řada vstřícných článků a recenzí, které román přivítaly jako dílo talentovaného autora. Autorovi naklonění recenzenti velkoryse přehlédli kolportážní styl, psychologickou mělkost postav či efektní, ve své povaze divadelní prostředky vyprávění a ocenili téma a Kožíkův vypravěčský elán. Eduard Bass (1939: 3) pochválil spisovatelské řemeslo, František Götz (1939: 6) vyzdvihl fabulační obratnost a dramatické tempo vyprávění. Opakovaně byl zdůrazňován český původ hrdiny, třebaže o této souvislosti se nikdo v prvním roce protektorátu zvláště nerozepisoval. Pouze J. Baley akcentoval českost Deburaua-Dvořáka i Kožíkovo češství a nezdráhal se psát o českých rysech, „české snivosti a zazáření“, ba dokonce o naší „rase“. Připomněl i tradici českého románu, „české školy“, do které Kožíka zařadil jako následovníka Fráni Šrámka, Jaroslava Durycha, Ivana Olbrachta a Karla Čapka (Baley 1939: 161 a 162). Za Čapkova nástupce označil Kožíka také Petr Bezruč (Vašek 1939: 9), přítel jeho otce. Učinil tak v obdivném dopise „autorovi Největšího z Pierotů“, jehož část byla otištěna v *Lidových novinách*.

Kdo román chválil, nechal se obvykle unést jeho námětem a soucitem s hrdinou. Ale už Rutte v doslovu k románu uvedl, že Kožík Deburauovo ubožáctví zvýraznil, jeho úspěchy potlačil a soudní proces posunul až na závěr mimova života, aby z něj mohl učinit příčinu úpadku a konce jeho kariéry.⁷⁾ Část kritiků se spolu s autorem dojímal nad takto konstruovanou nepřízní osudu, jiní sentimentální obraz Deburaua odmítli a označili za laciné působení na čtenářovy city. Jedním z těch, které mimovo utrpení zvláště dojalo, byl Rajmund Habřina. Opakovaně Kožíka chválil v *Kole* (tribuně Moravského kola spisovatelů, jehož byli oba členové), kde Kožík vyjádřil přesvědčení, „že úspěch můj je aspoň zčásti též úspěchem mých spolupracovníků a přátel, kteří se obětavě snaží o oživení moravského kulturního života“ (Habřina 1939c: 106).

7 Podle dobových pramenů Deburau, podporován svými přáteli i diváky, soudní proces vyhrál a ještě dvanáct let úspěšně vystupoval. V přepracovaném vydání románu tuto skutečnost Kožík respektoval.

Hojné parafráze Debureauových útrap, formulované kritiky často s patosem a sentimentem, rovněž ukazují, že bylo možné v hrdinově pokorném snášení nelehkého osudu spatřovat odkaz k domácí situaci. Rozpoznání, resp. interpretace příslušných motivů jako jinotajných odkazů bylo ale spíše bezděčné a podmíněné dobovým kontextem, jak ukazuje jedna z románových pasáží o Napoleonovi. Kožík po válce uváděl, že za protektorátu od něj čtenáři na besedě v Ostravě žádali podpis pod odstavec, kde je vylíčen nejistý výsledek Napoleonova tažení na Moskvu, čímž měli dát najevo, že dobovou paralelu s operací Barbarossa pochopili (Kožík 1954: 446; 1961: 109). S ohledem na historické souvislosti lze ale takové srozumění mezi autorem a čtenáři chápat až jako dodatečné rozpoznání nezáměrných paralel – Kožík psal *Pierota* na podzim 1938, Hitler napadl Rusko 22. června 1941 a Moskvu začali němečtí vojáci obléhat na počátku října téhož roku, tedy přibližně tři roky po napsání a dva roky po vydání románu.

Po odeznění prvotního nadšení vystoupily proti *Pierotovi* a jeho autorovi hlasy kritické. Za nedostatky románu nejčastěji označily divadelní efektnost a sentimentální zabarvení děje; psychologicky nepřesvědčivé postavy; svévolné zacházení s historickými fakty, jejichž zkreslením Kožík posiloval nepravděpodobný obraz Debauraua jako muže z lidu stojícího na straně revoluce; melodramatický příběh, který za náhodami v ději skrývá fabulační konstrukce; atraktivní historické prostředí, které je pouhou kulisou; či pasivitu protagonisty, kolem něhož je uměle soustředěno veškeré dění. Hlavní výtku směřovala ke způsobu, jakým autor vykreslil obraz doby. Historii si Kožík přizpůsoboval všude tam, kde podle svých slov nenalezl odpovídající historické prameny. Dobová kritika však takovou aktualizaci žánru nepřipouštěla. Jako by to předvídal, snažil se Kožík obhájit předem; Rutte v doslovu k románu cituje jeho slova: „Většinu jeho života jsem musel ovšem domyslit. Ale šzil jsem se se svým hrdinou tak, že mi to nedělalo žádných potíží. Zdálo se mi, že jsem ho poznal do největší hloubky nitra a že jsem si ho mohl představit ve všech situacích. Proto jsem psal celý román vlastně v jediné horečce a v úplném oddání své látce. Prožil jsem znovu Debureauův život.“ (Rutte 1939a: 315)

Naivita a bezelstnost těchto a podobných tvrzení provokovaly některé kritiky. František Křelina (1939) poukázal na líbivost, sentimentální za-

barvení a morální lhostejnost Debureauova portrétu. Bedřich Fučík vzal Kožíka za slovo a s odvoláním na několik historických souvislostí jeho tvrzení vyvrátil a pojmenoval účinek autorova prožívání Debauraa:

„I kdyby nebylo těchto příkladů, kterých je použito jako východiska, musili bychom říci, že jej ‚prožil‘ veskrze špatně, anebo že jej neprožil vůbec. Prožil jej v nejhroším zabarvení dneška, ve smyslu odpadků básnických, ve smyslu klišeů bůhví kolikrát použitých a vyzkoušených: prožil jej ve smyslu slabosti a rozpaků dnešní doby, ve smyslu larmoyantních hrdinů filmových, jejichž prostředky jsou sentimentalita, náhoda a efekt stůj co stůj. Tyto prostředky charakterizují takřka úplně Kožíkovo umění, které jde přes všechno jen za úspěchem, za zajímavostí bez ducha, za křiklavostí, která má vydražďovat, a všechno to v dávkách víc než dostatečných.“ (Fučík 1939: 184–185)

POLEMIKA S VÁCLAVEM ČERNÝM

Nejvýrazněji se Kožíkova nepřipravenost hájit sebe a své dílo projevila v polemice s Václavem Černým. V prosinci 1939 uveřejnil Černý v *Kritickém měsíčníku* první důkladnou kritiku *Největšího z Pierotů*, v níž se soustředil na odhalení nedostatků v psychologii hrdiny a v sociologii prostředí, z něhož hrdina vzešel. V nástinu dvou základních možností autora životopisného románu pojmenoval Černý jádro sporu kritiky s Kožíkovým románem. Při zobrazení mimových osudů bylo možné buď „soustředit se na vnitřní drama, pokusit se o psychologickou a mravní genetiku hrdinovy osobnosti[,] a na genesi jeho umění“, anebo „vidět, sociologičtěji, v bytosti protagonistově především průsečík a produkt vlivů společenských, a vyličit nám tedy život Dvořákův jako výraz doby a jeho umění jako odpověď na uměleckou potřebu, ne-li poptávku, dějinné chvíle“ (Černý 1939: 448). Kožík se mezi těmito dvěma způsoby nerozhodl a snažil se je uskutečnit najednou, případně jejich perspektivu neorganicky střídal. Podle Černého neuspěl; podle Götze se naopak oba přístupy v románu doplňují. Tétož problému se dotkl i Fučík, když konstatoval, že Kožík se ocitá v rozporu, tvrdí-li, že chce sledovat historii, a přitom fabuluje.

Po zveřejnění Černého kritiky chtěl Kožík nedostatky svého románu připustit, ale nakladatelství jej podle jeho slov k polemické reakci přinutilo. Reakce vyšla v *Lidových novinách* (1940a) a vyvolala repliku Černého (1940a), na niž Kožík opět reagoval (1940b), tentokrát zase donucen redakcí novin (srov. Kožík 1995: 68–69). Následně Černý v *Kritickém měsíčníku* uveřejnil druhou kritiku *Pierota*, kde v návaznosti na kurz polemiky vyjmenoval autorovy historické omyly a jejich nepříznivé důsledky pro románový příběh a poukázal na závislost Kožíkovy fabulace i užitých motivů a anekdot z Debureauova života, ať smyšlených, či skutečných, na dřívějších českých i zahraničních zpracováních látky. Kožíkův morálně vlašný, sentimentální postoj k věci Černého vyprovokoval k formulaci kritického kréda s poukazem na dobovou situaci:

„Stačí mně k pevnosti proti komukoli prosté vědomí toho, co dnes pokládám za hlavní povinnost českého kritika a spisovatele: neslevovat ani píď z požadavků poctivosti, svědomitosti a pravdivosti tvůrčí, být spravedlivě přísný na sebe i na druhé. Slevíme-li dnes, právě dnes, zvykneme-li si pokládat všechno sentimentálně české za hezké a začneme-li vydávat líbivost a nakladatelský úspěch za kvalitu, jsme v umění na dlouhou dobu ztraceni a krušná práce desetiletí vyšla nazmar!“ (Černý 1940c: 274)

Polemika nad *Pierotem* ukázala, jak naivní a nepřesvědčivé jsou argumenty jeho autora, který se jednou dovolával pochybných pramenů, jindy pochvalných dopisů od čtenářů a jindy zase domácí situace, pro kterou, „dnes víc než jindy, má být spisovatel jedním ze svých“ (Kožík 1940b: 4).

Polemika svým způsobem pokračovala po vydání druhého Kožíkova biografického románu *Básník neumírá* (1940) o životě renesančního portugalského básníka Luíse de Camõesa. Osou románu je básníkův vztah k rodné zemi, s níž se Camões i po opakovaném zklamání tragicky identifikuje. Jeho smrt přichází symbolicky spolu se ztrátou portugalské nezávislosti. Kožík zde čtenářům nabídl paralelu mezi osudem portugalského národa pod španělskou nadvládou po roce 1578 a osudem národa českého pod německou nadvládou po Mnichovu. Černý (1940d), po konfrontaci nad

Pierotem nadále podezřívavý, odhalil, že si Kožík pro nový román vypůjčil syžet, zápletku i motivy a stylizace jednotlivých událostí z Camõesova beletrizovaného životopisu od portugalské spisovatelky Virginie de Castro e Almeida. Ke knize se Kožík dostal přes francouzský překlad (1934); v českém překladu Lumíra Čivrného kniha vyšla až rok po vydání Kožíkova románu (1941). Na souvislost obou děl Černého upozornily pravopisné chyby, kterých se Kožík dopustil zkomolením portugalštiny, resp. její záměny s francouzštinou. Černý podrobil knihy srovnání a zjistil, že Kožík se nejen přidržel historických faktů Camõesova života a doby – což bylo pochopitelné, protože on i de Castro e Almeida pracovali s tehdy nejúplnější vědeckou monografií o Camõesovi vydanou roku 1890 německým hispanistou Wilhelmem Storckem –, ale že přejal rovněž dialogy, scény, jejich následnost, stylizaci a pointy, které si de Castro e Almeida sama vymyslela. Dotčený Kožík se proti kritice ohradil nejprve v *Kolu* (1941a) a poté v *Kritickém měsíčníku* (1941b), ale Černého argumentace vyzněla přesvědčivěji. Na základě Černého kritiky se v tisku objevily pokusy Kožíka spisovatelsky zdiskreditovat nařčením z plagiátu (srov. Marcha 1940). Černý (1941a) se na obranu Kožíka postavil v *Lidových novinách*, aby zabránil jeho propuštění z rozhlasu, které mu v důsledku nařčení údajně hrozilo.

V návaznosti na Kožíkem položenou otázku Černý polemiku uzavřel svým stanoviskem k žánru životopisného románu:

„František Kožík se ovšem ptá, bude-li si teď český autor troufat vůbec vstoupit na ‚nechráněnou půdu‘ biografického románu? Na to odpovídám také otázkou: nebude-li tam vstupovat, stane se vůbec nějaké neštěstí? Myslím, že by po biografickém románu nezaplakal ani jeden soudný a nesnobistický čtenář, ani jeden opravdový umělec, tím méně kritik; a posloužila-li naše debata třeba i jen trochu k tomu, aby ukázala, kolik nebezpečí v sobě pro umění skrývá tento kříženecký, lživý žánr, svádějíc [sic] k tak psavecké snadnosti a efektům tak levným, nebyla nadarmo.“ (Černý 1941b: 72)

S odstupem desítek let hodnotili někdejší oponenti jádro polemiky i její průběh v duchu svého osobnostního založení. Kožík až do své smrti

projevoval v této věci postoj zhrzeného autora, jemuž se hned po vydání prvního románu stala křivda, která jej přivedla k poznání „Nerudovy moudrosti, že Češi jsou nadmíru nadšení, když se ukáže, že ten, v jehož nadání uvěřili, přece jen není ‚ten pravý‘“ (Kožík 1995: 69). Černý polemiku zpětně vykládal v intencích někdejšího tažení *Kritického měsíčníku* proti „jevu nakladatelské a literární inflace“, která hrozila českou literaturu psanou za protektorátu podřídít „konjunkturní[mu] ukájení národního hladu náhražkou“ (Černý 1992: 193 a 197).

Vzpomínky obou autorů je třeba vnímat v rámci jejich tu více, tu méně patrné snahy vyložit minulé události tak, aby si jako jejich aktéři zachovali tvář. Zejména Kožík se snaží obhájit proti dávným nařčením (včetně nařčení z kolaborace), opakovaně se vrací k palčivým momentům polemiky s Černým, do které měl být jako mladý, z Brna přicházející a pražských poměrů neznalý spisovatel zatažen jaksi proti své vůli. Srovnáme-li Kožíkův výklad událostí s výkladem Volkera Mohna (2014: 282–300), který o Kožíkově působení v letech protektorátu hovoří jako o uzavírání kompromisu s mocí, ukazuje se, že Kožíkovy vzpomínky historickou skutečnost do jisté míry falzifikují.

V neposlední řadě oběma autorům paměť nepatrně zkreslila někdejší okolnosti jejich střetu. Kožík ve *Vzpomínkách* chybně uvedl titul Černého kritiky, z „Případu vskutku zvláštního“ zůstal jen „Zvláštní případ“ (Kožík 1995: 85). Černý zase zaměnil členy poroty románové soutěže ELKu, z Alberta Pražáka a Josefa Hory se stali Miroslav Rutte a „lektor nakladatelství“, Jan Mukařovský své místo v paměti Černého uhájil (Černý 1992: 195).

ZÁVĚREM

Čtenářský úspěch *Největšího z Pierotů* na straně jedné a rezervované, místy velmi kritické ohlasy na straně druhé ilustrují specifickou situaci žánru životopisného románu v českém prostředí na přelomu třicátých a čtyřicátých let. Jeho autoři mohli být snadno podezírání, že těží „z citové konjunktury národa“ (Černý 1941b: 72). Jeho kritikové zase mohli vytvářet dojem, že narušují kýženou jednotu literární komunity tváří v tvář rozkladnému působení okupantů. V obou případech šlo o možnosti a meze vyjádření hodnot,

kteřé nebyly žádoucí. Případ *Největšího z Pierotů* také ukazuje, jak nepředvídatelná byla literární komunikace na počátku okupace, jaké vlivy tehdy podmiňovaly recepci literárního díla a co mohlo stát za literárním úspěchem.

K specifické situaci hodnocení literárních děl vydaných za protektorátu se po válce vrátil Jiří Weil v článku „Hamburský účet“, kterým odkázal na stejnojmennou knihu Viktora Šklovského. Šklovskij (2017) uvedeným soulovím označoval skutečné, tj. nepředpojaté, předem neujednané, žádnému osobnímu, národnímu či ekonomickému zájmu nepodléhající zhodnocení sil zápasníků v řecko-římském stylu, které se mělo dít jednou do roka neveřejně v jedné hamburské hospodě a které kontrastovalo se světem oficiálních zápasů, v nichž o vítězích a poražených nerozhodovaly jejich skutečné síly a schopnosti, ale vnější zájmy. Podobně také v umění, resp. v literatuře existují podle Šklovského dva odlišné způsoby kvalifikace autorů a jejich děl, které určují jejich popularitu a úspěšnost v té které době.

Weil ve svém článku nastínil jakousi českou protektorátní podobu „hamburského účtu“; úspěšnost knihy ve výmluvné nadsázce ztotožnil s její směnnou hodnotou za potraviny: „Z české literatury vedl v potravinovém oboru Kožíkův ‚Největší z pierotů‘ a Bassův ‚Cirkus Humberto‘. Z básnických knih bylo možno dostat sádlo jedině za Nezvalovu ‚Manon‘.“ V opozici k těmto autorům Weil uvádí Vladislava Vančuru, „jehož vliv na českou literaturu je nesporný“, třebaže „neměl na potravinovém trhu nijak zvláštní kurs“ (Weil 1945–1946: 5). Jinak řečeno, směnná hodnota knihy sotva tenkrát mohla něco vypovídat o její literární hodnotě. Změnila se snad situace od té doby?

Mgr. Martin Lukáš, Ph.D.

Oddělení 20. století a literatury současné

Ústav pro českou literaturu AV ČR, v. v. i.

Na Florenci 1420/3, 110 00 Praha 1 – Nové Město

lukas@ucl.cas.cz

Při práci na textu studie byly využity zdroje/služby výzkumné infrastruktury
Česká literární bibliografie (kód ORJ: 90136).

LITERATURA

BALEY, J.

1939 „Mythus o největším pierotovi“; *Kolo* 9, č. 9, s. 161–162

BASS, Eduard

1939 „Velký původní román“; *Lidové noviny* 47, č. 556, s. 3

ČAPEK, Jan Blahoslav

1939–1940a „František Kožík: Největší z Pierotů. (Evropský literární klub v Praze, 1939)“; *Naše doba* 47, č. 5, s. 310–313

1939–1940b „Česká próza se vrací k historii“; *Naše doba* 47, č. 7 a 8, s. 397–403 a 459–466

ČERNÝ, Václav

1939 „Průhled od nových knih“; *Kritický měsíčník* 2, č. 10, s. 447–455

1940a „Odpověď na Kožíkovu obranu“; *Lidové noviny* 48, č. 202, příloha Literární pondělí roč. 6, č. 31, s. 3

1940b „Také František Kožík musí zkrátit svoji touhu“; *Kritický měsíčník* 3, č. 4, s. 1924

1940c „Ještě jednou František Kožík“; *Kritický měsíčník* 3, č. 5–6, s. 272–276

1940d „Případ vskutku zvláštní“; *Kritický měsíčník* 3, č. 10, s. 441–447

1941a „Kolem nového Kožíkova románu“; *Lidové noviny* 49, č. 33, s. 9

1941b „Případ vskutku zvláštní, II.“; *Kritický měsíčník* 4, č. 2, s. 63–72

1992 [1977] *Paměti II (1938–1945). Náš kulturní odboj za války* (Brno: Atlantis)

DEMETZ, Peter

2010 *Praha ohrožená 1939–1945: Politika, kultura, vzpomínky* (Praha: Mladá fronta)

FUČÍK, Bedřich

1939–1940 „Nejúspěšnější kniha – Kožíkův Největší z Pierotů“; *Akord* 7, č. 6, s. 182–188

GÖTZ, František

1939 „Románová biografie o Debureauovi [sic]“; *Čtème* 2, č. 1, s. 6

HABŘINA, Rajmund

1939a „Český vítěz pro světovou románovou soutěž“; *Kolo* 9, č. 7–8, s. 104

1939b „Velký Deburau“; *Kolo* 9, č. 9, s. 165–166

HRABÁK, Josef

1984 *František Kožík* (Praha: Československý spisovatel)

Jhl [šifra]

1940 „Dva romány nerománové“; *Řád* 6, č. 2, s. 103–105

KOŽÍK, František

1939a *Největší z Pierotů. První díl románu* (Praha: Fr. Borový)

1939b *Největší z Pierotů. Druhý díl románu* (Praha: Fr. Borový)

1939c „Přítel Deburau“; *Kolo* 9, č. 7–8, s. 104–106

1940a „Největší z Pierotů a historická pravda“; *Lidové noviny* 48, č. 189, příloha Literární pondělí, roč. 6, č. 30, s. 3

1940b „Autor a kritik“; *Lidové noviny* 48, č. 215, s. 4

1941a „Zvláštní případ?“; *Kolo* 11, č. 1, s. 8–11

1941b „Případ vskutku zvláštní, II.“; *Kritický měsíčník* 4, č. 2, s. 63–67

1954 „Autorův doslov“; in idem, *Největší z Pierotů* (Praha, Československý spisovatel), s. 444–447

1955 „Pravý život J. G. Deburaua“; *Host do doma* 2, č. 2, s. 84–85

1961 „Největší z Pierotů. Autor o své knize“; *Kruh* [4], č. 3, s. 107–109

1995 *Vzpomínky* (Praha: Orbis)

KŘELINA, František

1939 „Román o českém herci v Paříži“; *Venkov* 34, č. 284, s. 8

MARCHA, Jaroslav

1941 „Plagiát“; *Venkov* 36, č. 16, s. 1–2

MOHN, Volker

2014 *Nacistická kulturní politika v Protektorátu. Koncepce, praxe a reakce české strany* (Praha: Prostor)

NEČAS, Jaroslav

1940–1941 „Nad životopisným románem“; *Naše doba* 48, č. 9, s. 520–525

[nepodepsáno]

1939a „Oznamujeme rozhodnutí české poroty světové literární soutěže“; *ELK* 4, č. 9, s. 2

1939b „Úvodník neliterární“; *ELK* 4, č. 10, s. 1–2

1939c „Rozhovor s autorem ‚Největšího z Pierotů‘“; *ELK* 4, č. 11, s. 1–2

1939d „Z básnické tvorby Františka Kožíka“; *ELK* 4, č. 11, s. 3

1939e „Autor Největšího z Pierotů“; *ELK* 4, č. 11, s. 5

1939f „Čtenáři píší autoru ‚Největšího z Pierotů‘“; *ELK* 4, č. 12, s. 15

1939g „Další práce Kožíkova“; *ELK* 4, č. 12, s. 16

1939h „Upozornění pro čtenáře ankety“; *Lidové noviny* 47, č. 607, s. 7

1939–1940 „Nejzajímavější kniha 1939“; *Naše doba* 47, č. 3, s. 191–192

1940 „Pomáháme autorům do světa“; *ELK* 5, č. 7, s. 8

1947 „Největší z Pierotů v Americe a Anglii“; *Růst* 1, 1947, č. 7–8, s. 128

PAULÍK, Jaroslav Jan

1939a „Evropský literární klub rozdělil“; *Literární noviny* 12, č. 8–9, s. 197

1939b „František Kožík: Největší z Pierotů“; *Literární noviny* 12, č. 8–9, s. 197

PECH, Vilém

1941a „František Kožík: Největší z Pierotů“; *Střední škola* 21, č. 1, s. 59–60

1941b „František Kožík: Básník neumírá“; *Střední škola* 21, č. 4, s. 266

POLÁCH, Bohumír

1939 „Představujeme vám autora románu ‚Největší z Pierotů‘“; *ELK* 4, č. 10, s. 1–2

POLÁK, Karel

1940 „K stavu dnešní české prózy“; *Kritický měsíčník* 3, č. 1, s. 12–17

1941 *O životopisném románě* (Praha: Václav Petr)

RUTTE, Miroslav

1939a „Pravda a báseň. Doslovem ke Kožíkovu románu“; in František Kožík, *Největší z Pierotů*. Druhý díl (Praha: Evropský literární klub), s. 309–316

1939b „Deburauova obnovená tvář“; *Literární noviny* 12, č. 10, s. 215–216

SEDLÁK, Jiří

1998 „Největší z Pierotů. Jiří Mahen a Kožíkův román“; *Milíř* (zpravodaj Společnosti Jiřího Mahena), sv. 7, s. 4

SHKLOVSKY, Viktor

2017 [1928] *The Hamburg Score* [Гамбургский счёт]; přel. Shushan Avagyan (Dallas: Dalkey Archive Press)

STLOUKAL, Karel

1944 „Vědecký dějepis a dějepisný román“; *Naše doba* 51, č. 8, s. 337–342

TRÄGER, Josef

1967 „Divadelník ve vypravěči“; in František Kožík, *Největší z Pierotů* (Praha: Československý spisovatel), s. 387–391 [16. vydání]

VAŠEK, Vladimír

1939 „Dopis Petra Bezruče autorovi Největšího z Pierotů“; *Lidové noviny* 47, č. 619, s. 9

WEIL, Jiří

1945–1946 „Hamburský účet“; *Kulturní politika* 1, č. 24, s. 5

WEISS, A.

1940–1941 „S dr. Františkem Kožíkem“; *Studentský časopis* 20, č. 3, s. 85–86